

NATO-nun Yeni Strateji Konsepsiyası: müqayisəli təhlil

NATO-nun iyunun 30-da Madriddə keçirilən sammitində qəbul edilmiş yeni Strateji Konsepsiyası bir sıra səciyyəvi cəhətləri ilə Alyansın əvvəllər qəbul etdiyi analoji sənədlərindən fərqlənir. Öncə onu qeyd etmək istərdik ki, Alyansın qəbul etdiyi Strateji Konsepsiyalar Vaşinqton müqaviləsindən (1949) sonra əhəmiyyətinə görə ikinci sırada dayanır və bu səbəbdən də onun hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilir. Ümumiyyətlə, təxminən hər on ildən bir qəbul edilən Strateji Konsepsiyaların məqsədi orta perspektivdə Alyansın hərbi və siyasi prioritetlərini müəyyənləşdirmək, qlobal və regional strateji mühiti dəyərləndirmək və İttifaqın inkişafını bu mühitə uyğunlaşdırmaqdan ibarətdir. Qeyd edək ki, Strateji Konsepsiyalar həm də Alyansa daxil olan ayrı-ayrı dövlətlərin hərbi-müdafiə siyasətinin müəyyənləşməsində mənbə sənədlərindən biri kimi çıxış edir. Bütövlükdə, Alyans yarandığı vaxtdan bu günə kimi səkkiz Strateji Konsepsiya qəbul edib ki, onlardan dördü soyuq müharibə illərində, digər dördü isə soyuq müharibədən sonrakı dövrdə təsdiq olunub.

NATO-nun 2022-ci il Strateji Konsepsiyasını və bu sənəddə yeni məqamları aydın dərk etmək üçün, fikrimizcə, təşkilatın xüsusilə son otuz bir ildə qəbul etdiyi Konsepsiyalara qısa nəzər salmaq faydalı olardı. Alyansın 1991-ci ildə qəbul etdiyi Roma Konsepsiyasında 1989-cu ildən Şərqi və Mərkəzi Avropada köklü siyasi dəyişikliklərin baş verdiyi və bu dəyişikliklərin Alyans ətrafında təhlükəsizlik mühitinə ciddi təsir göstərdiyi bildirilirdi. Konsepsiyada yeni strateji mühit dəyərləndirilərkən SSRİ-nin Avropadakı keçmiş satellitlərinin öz müstəqilliklərini bəyan etməsi, Sovet qoşunlarının bəzi Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələrindən çıxarılması, Almanıyanın birləşməsi və s. hadisələr qeyd olunurdu¹. Sənəddə bəyan olunurdu ki, təşkilatın əsas məqsədi Vaşinqton Müqaviləsində göstərilirdiyi kimi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində əksini tapan prinsiplərə

¹ The Alliance Strategic concept agreed by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Rome, 8 November 1991, p. 1

uyğun olaraq üzv dövlətlərin azadlıqlarını və təhlükəsizliklərini hərbi-siyasi vasitələrlə təmin etməkdir. Roma konsepsiyasında demokratiya, insan hüquqları, qanunun aliliyi kimi ümumi dəyərlər Avro-Atlantik məkanda sülhü və inkişafı təmin edəcək əsas prinsiplər kimi qeyd edilir. Konsepsiyada Şimali Amerikanın təhlükəsizliyinin Avropanın təhlükəsizliyi ilə transatlantik əlaqələndirilməsi Alyansın təbiəti kimi xarakterizə olunur. Bütövlükdə sənəd təşkilatın təbiəti, məqsəd və vəzifələri, prinsipləri, funksiyaları, təhlükəsizlik riskləri və s. göstərilməklə 5 hissədən, 59 bənddən ibarət olmuşdur.

NATO-nun 1999-cu ildə qəbul etdiyi Vaşinqton Konsepsiyasında soyuq müharibənin başa çatmasından sonra baş verən dramatik dəyişikliklər, yeni dünya düzənində Alyansın rolu, Rusiya ilə yeni münasibətlər, təşkilatın Şərqi doğru genişlənməsi məsələləri xüsusi qeyd olunurdu. Həmçinin sənəddə Avro-Atlantik məkanda təhlükəsizlik və stabilliyə BMT, ATƏT, Avropa İttifaqı kimi beynəlxalq təşkilatların da töhfə verməsi və bu səbəbdən də NATO-nun həmin təşkilatları tərəfdaş kimi görməsi də vurğulanırdı.² Onu da qeyd etmək lazımdır ki, adlarını çəkdiyimiz beynəlxalq təşkilatların Avro-Atlantik təhlükəsizlik sistemində ciddi rol oynaması Roma Strateji Konsepsiyasında da bəyan olunurdu. Vaşinqton Konsepsiyası 5 hissədən və 65 bənddən ibarət olmaqla, dəyişən beynəlxalq mühitdə Alyansın strateji siyasətini müəyyənləşdirirdi.

NATO dövlət və hökumət başçılarının 2010-cu ildə Lissabonda keçirilən sammitində qəbul olunan Konsepsiyada təhlükəsizlik mühiti dəyərləndirilərək qeyd olunurdu ki, bu gün Avro-Atlantik məkana ənənəvi hücum riski təhlükəsi xeyli aşağıdır. Bu da Avro-Atlantik məkanda inteqrasiya prosesləri və digər dövlətlərlə fəal əməkdaşlıq nəticəsində əldə olunmuş tarixi uğur kimi sənəddə vurğulanırdı.³ Lissabon Konsepsiyasında təşkilatın təbiəti, məqsəd və vəzifələri, funksiyaları, kollektiv təhlükəsizlik, strateji risklər, təhlükəsizlik mühiti, ümumi müdafiə və təhlükəsizliklə bağlı məqamlarla yanaşı, genişlənmə, terrorizm, kiber təhlükəsizlik kimi məsələlərə də geniş yer verilmişdir. Lissabon konsepsiyası 38 bənddən ibarət olmaqla Alyansın dünya siyasətinə, qlobal və regional təhlükəsizliyə, tərəfdaş dövlətlərlə münasibətlərə, yeni təhdidlərə yanaşmasını ifadə edirdi.

NATO-nun qəbul etdiyi hər 3 strateji sənədə baxdıqda, əsas dəyişməyən və oxşar məqamları belə sıralamaq olar: kollektiv təhlükəsizlik, məqsəd və vəzifələr, ümumi dəyərlər, funksiyalar, alyansın təbiəti, silahlara nəzarət, kütləvi qırğın silahlarının yayılmaması, münaqişələrin idarə olunması, tərəfdaş dövlətlərlə əməkdaşlıq və dialoqun

² The Alliance Strategic concept approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, 24 April 1999, p.3

³ Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by the Heads of State and Government in Lisbon, 2010, p.3

aparılması. Ümumiyyətlə, qeyd etdiyimiz bu məqamların böyük hissəsi Alyansın quruluş sənədi olan Vaşinqton müqaviləsindən bu günə kimi qəbul etdiyi bütün Konsepsiyalarda əks olunub və dəyişməyib.

Roma, Vaşinqton və Lissabon Strateji Konsepsiyalarında oxşar məqamlarla yanaşı, fərqli nüansları da görmək olar. Məsələn, 1991-ci ildə qəbul edilən Roma Konsepsiyasından fərqli olaraq Vaşinqton və Lissabon strateji sənədlərində Rusiya ilə yeni münasibətlər, genişlənmə, terrorizmlə mübarizə kimi məsələlər qeyd olunmuşdur. 2010-cu ildə qəbul edilmiş Lissabon Strateji Konsepsiyasında əsas yeni məqamlar kiber təhlükəsizlik amilinin əlavə edilməsi və NATO-nun əməkdaşlıq etdiyi, Avro-Atlantik məkanda təhlükəsizliyə, sabitliyə töhfə verən beynəlxalq təşkilatlar içərisində ATƏT-in adının və rolunun qeyd olunmamasıdır. Eyni zamanda, bu konsepsiyalarda dəyişən strateji mühitin dəyərləndirmələri də əsas fərqlərdən biri kimi qəbul olunmalıdır. NATO-nun qəbul etdiyi bu strateji sənədlərdə ən vacib məqamlardan biri Rusiya ilə münasibətlərə xüsusi yer verilməsidir.

Son on iki ildə Avropada və dünyada baş verən hadisələr, proseslər 2022-ci il Madrid Strateji Konsepsiyasında yeni məqamların əks olunmasında əsas rol oynamışdır. Həmin hadisə və prosesləri ümumi olaraq əsasən belə qeyd etmək olar: 2014-cü ildə Krımın Rusiya tərəfindən ilhaqı və Ukraynanın şərqində başlanan hərbi əməliyyatlar, son illərdə global azadlıqlarda müşahidə olunan tənəzzül, Qərbdə populist və millətçi siyasətçilərin seçkilərdə uğurları, Çinin iddialı və təftişçi siyasəti, Alyans üzrə müttəfiqlər arasında narazılıqların artması, nəhayət, bu ilin fevralında başlanan Rusiya-Ukrayna müharibəsi.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, qeyd etdiyimiz proseslər artıq yeni Strateji Konsepsiyanın qəbuluna qədər Alyansın son illərdə qəbul etdiyi sənədlərdə, praktiki fəaliyyətində ciddi dönüşün baş verməsinə səbəb olmuşdur. Rusiyanın Ukraynaya qarşı atdığı addımlardan, daha dəqiq desək, 2014-cü ildən sonra Alyans və üzv dövlətlər hərbi güclərini artırmaq istiqamətində ardıcıl siyasət həyata keçiriblər. Məsələn, 2014 – 2021-ci illərdə kanadalı və avropalı müttəfiqlər hərbi xərclərini 260 milyard dollar dəyərində artırılıblar.⁴ Və yaxud, Rusiya-Ukrayna müharibəsi başladıqdan qısa müddət sonra Almaniya son yetmiş ildə həyata keçirdiyi müdafiə strategiyasının fəlsəfəsinə zidd olaraq, qarşıdakı illərdə hərbi xərclərini 100 milyard avro dəyərində artırmaq qərarına gəlib.⁵ Eyni zamanda, son səkkiz ildə Alyansın illik sammitlərində, baş katibin bəyanatlarında təşkilatın hərbi gücünün artırılması, yeni təhlükəsizlik mühitinin formalaşması, təhdidlər və

⁴ https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/6/pdf/210611-pr-2021-094-en.pdf

⁵ <https://www.dw.com/en/germany-commits-100-billion-to-defense-spending/a-60933724>

imkanlarla bağlı ümumi yanaşma ifadə olunmuşdur. Məhz bu ümumi yanaşmanı, tendensiyanı 2010-cu ildə qəbul olunmuş Lissabon sənədindən fərqli olaraq son illərdə Avropada və dünyada yaranan strateji mühitə daha adekvat hesab etmək olar.

Yeni Strateji Konsepsiyanın qəbul olunması prosesi ilə bağlı onu da əlavə etmək olar ki, sənəd ilkin layihə formasında Alyansın 2021-ci il sammitində qəbul olunub və daha sonra, təşkilatın müvafiq strukturlarında müzakirə edilərək ona əlavələr edilib. Nəhayət, 2021-ci ilin noyabrında təşkilatın baş katibi Y.Stoltenberq Strateji Konsepsiyanın nüvəsini təşkil edən beş prinsipi belə müəyyən etdi:

1) NATO dəyərlərinin qorunması; 2) hərbi gücün artırılması; 3) müttəfiq cəmiyyətlərin gücləndirilməsi; 4) qlobal baxışı nəzərə almaq; 5) NATO-nun Avropa və Şimali Amerika arasında institusional əlaqə kimi qurulması.⁶ Hətta bu ilin fevral ayının 24-də başlayan Rusiya-Ukrayna müharibəsi də qeyd olunan prinsiplərin Strateji Konsepsiyanın əsas tezisləri kimi qalmasına mane olmadı.

Beləliklə, NATO-nun Madrid sammitində qəbul olunmuş Strateji Konsepsiyasını əvvəlki sənədlərdən fərqləndirən yeni məqamları əsasən belə ümumiləşdirmək olar: a) Rusiya Avro-Atlantik məkanda sülh və sabitliyə, o cümlədən, Alyansa ən böyük və birbaşa təhdid yaradır; b) Çin təftişçi, iddialı, dünya iqtisadiyyatında proteksionist siyasətinə görə Alyansın strateji rəqibi hesab edilir; c) Hərbi gücün artırılması; d) Ortaq dəyərlərin, demokratik siyasi sistemlərin qorunması; e) Alyans üzvü ölkələrdə sosial davamlılığın gücləndirilməsi.

Rusiya, qeyd etdiyimiz kimi, yeni Strateji Konsepsiyada NATO-ya ən əsas və birbaşa təhdid kimi dəyərləndirilir. Baxmayaraq ki, həm Vaşinqton, həm də Lissabon Strateji Sənədlərində Rusiya Alyansa rəqib və yaxud təhdid kimi deyil, əksinə, potensial tərəfdaş kimi qiymətləndirilir. Bu da təbii ki, sənəddə də vurğulandığı kimi, Rusiyanın son 10-14 ildə postsovet məkanı (Ukrayna, Gürcüstan) və Qərblə münasibətlərdə həyata keçirdiyi iddialı, sərt xarici siyasətlə bağlıdır. Həmçinin, sənəddə Alyansın Rusiyaya qarşı hər hansı bir təhdid yaratmadığı da bildirilir və o da qeyd olunur ki, Rusiyadan gələn təhdidlərə birgə, məsuliyyətlə cavab veriləcək. Çin ilk dəfə olaraq Alyansın qəbul etdiyi Strateji Sənəddə rəqib kimi qiymətləndirilir və bəyan olunur ki, Pekinin iddialı, məcburedici siyasəti NATO-nun maraqlarına, təhlükəsizliyinə və dəyərlərinə çağırışlar doğurur.⁷ Konsepsiyada Çinlə Rusiya arasında mövcud olan “dərindən strateji tərəfdaşlığın” beynəlxalq

⁶ <https://twitter.com/nato/status/1465644137865170947?lang=en>

⁷ https://www.aa.com.tr/en/europe/what-has-nato-included-in-its-new-strategic-concept/2626190?fbclid=IwAR28HG6kl3cpuQ3mmo0e5n_UyboxyfnHhoVt75UhjFihKvDxrd4og4p4bd0#:~:text=NATO%20leaders%20approved%20the%202022,China%20for%20the%20first%20time

nizam qaydalarının pozulmasına yönəlməsindən də narahatlıq ifadə olunur. Bununla belə, Alyans təhlükəsizlik maraqlarını nəzərə alaraq Çinlə konstruktiv əlaqələrdən çəkinmədiyini də bəyan edir.⁸

Hərbi gücün artırılmasının zəruriliyinin qeyd olunması Madrid Konsepsiyasının fərqləndirici məqamlarından hesab olunmalıdır. Son illərdə Avropada və dünyada strateji mühitin dəyişməsinə, ənənəvi və qeyri-ənənəvi təhdidlərin artmasına adekvat olaraq hərbi gücün artırılmasına önəm verilməsini mövcud hərbi-siyasi konyunkturaya uyğun hesab etmək olar. Qeyd edək ki, 2010-cu ildə qəbul edilmiş Lissabon Konsepsiyasında hərbi gücün artırılmasına o qədər də əhəmiyyət verilmirdi və bu amil də sənədin mahiyyəti ilə bağlı idi. Lissabon Konsepsiyasında Alyans ətrafında təhlükəsizlik mühiti belə dəyərləndirilirdi ki, “bu gün Avro-Atlantik məkanda sülh bərqərar olub və NATO ərazisinə ənənəvi hücum ehtimalı xeyli aşağıdır”.⁹ Konsepsiyada ortaq dəyərlərin qorunmasının xüsusi vurğulanması, əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, son 10-15 ildə kollektiv Qərbin bölüşdüyü liberal-demokratik dəyərlərin həm daxilə, həm də kənarında baş verən proseslərin təsiri ilə müəyyən böhran yaşaması ilə bağlıdır. Sənəddə Alyansa üzv ölkələrdə sosial davamlılığın gücləndirilməsinin xüsusi qeyd olunmasını da, əsasən son illərdə baş verən proseslərlə əlaqələndirmək olar. Müttəfiq dövlətlərə, onların dövlət və qeyri-dövlət sektoruna kiber hücumlar, qeyri-ənənəvi təhdidlər, sosial şəbəkələrin cəmiyyət həyatında rolunun artması, daxili siyasi, iqtisadi, sosial zəmində meydana çıxan problemlərin kəskinləşməsi bu sahədə üzv dövlətlərin geniş əməkdaşlıq zərurətini xeyli aktuallaşdırır. Enerji sektoru, sağlamlıq, müxtəlif təyinatlı infrastrukturun qorunması, iqlim dəyişikliklərinə qarşı məqsədyönlü fəaliyyət sənəddə Alyansın təhlükəsizlik prioritetlərinə daxil edilib. Onu da əlavə etmək olar ki, iqlim dəyişikliyi də daxil olmaqla, bir çox sosial məzmunlu məsələlərə əvvəlki strateji sənədlərdə də toxunulub. Lakin Madrid Konsepsiyasında sosial davamlılığın möhkəmləndirilməsi ilə bağlı tezislər daha ətraflı, konkret fəaliyyət istiqamətləri ilə müəyyənləşdirilib.

Madrid Strateji Konsepsiyasında digər vacib məqamlar NATO-nun bir siyasi institut, ittifaq olaraq möhkəmləndirilməsi və genişlənməsi ilə bağlıdır. Son illər Alyans daxilində üzv dövlətlər arasında maraq toqquşmasından meydana çıxan ziddiyyətlər, təşkilat daxilində bəzi dövlətlərin kollektiv deyil, ikitərəfli hərbi-siyasi müttəfiqliyi ön plana çıxarması, kənar təsirlər NATO-nun siyasi mərkəz olaraq fəaliyyətində ciddi problemlərin, durğunluğun yaranmasına səbəb olmuşdur. Təsədüfi deyil ki, bütün bu neqativ proseslərin nəticəsində yaranmış vəziyyəti nəzərə alaraq hələ bir neçə il əvvəl ABŞ

⁸ file:///C:/Users/safemode/Downloads/290622-strategic-concept%20(4).pdf

⁹ <https://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>

prezidenti D.Tramp Alyansın köhnəldiyini, Fransa prezidenti E.Makron isə NATO-nun beyin ölümü keçirdiyini bəyan etmişdir.¹⁰ Yeni Strateji Konsepsiyada isə Alyans daxilində müttəfiqlik münasibətlərinin, transatlantik əlaqələrin möhkəmləndirilməsinin vacibliyi xüsusi qeyd olunur.

Rusiya-Ukrayna müharibəsinin başlaması ilə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ən böyük təhdidlərlə üzləşən Alyansın belə bir yanaşmasını yaranmış vəziyyətə cavab olaraq dəyərləndirmək olar. Eyni zamanda, Konsepsiyada NATO-nun genişlənməsi təşkilatın tarixi uğuru kimi qeyd olunur və Alyansa üzv olmaq istəyən, onun hərbi-siyasi kriteriyalarına cavab verən, ortaq dəyərləri bölüşən Avropa dövlətlərinə ittifaqın “qapılarının açıq olduğu” bəyan edilir. Bununla da, Rusiya-Ukrayna müharibəsinin yaratdığı risk və təhdidlər fonunda Alyansın genişlənmə siyasətindən imtina etməyəcəyi, əksinə, bu siyasəti davam etdirəcəyi aydın olur.

Nəticə

Son illərdə, dünyada və Avropada strateji mühitin, geosiyasi konyukturanın dəyişməsi, təhlükəsizlik risklərinin artması NATO – nun yeni Strateji Konsepsiya qəbul etməsini labüd edirdi və bu ilin iyunun 30 – da, belə bir sənəd Alyansın Madrid sammitində üzv dövlətlər tərəfindən təsdiq olundu. Təhlildə də qeyd olunduğu kimi, yeni Strateji Konsepsiya bir çox cəhətləri ilə əvvəlki analoji sənədlərdən fərqlənir və bu fərqli, yeni məqamlar da ilk növbədə, Avro – Atlantik məkanda, bir qədər geniş yanaşsaq dünyada, strateji mühitin dəyişməsi ilə bağlıdır. Daha dəqiq desək, Rusiya – Ukrayna müharibəsinin başlanması və ümumiyyətlə, son illərdə Moskvanın post – sovet məkanında, Çinin Uzaq Şərqi Asiyada iddialı, təftişçi, sərt siyasəti, Alyans üzvü ölkələr arasında ziddiyyətlərin artması, liberal - demokratik dəyərlərə olan daxili və kənar təhdidlər və s. məqamlar global və regional strateji mühitin dəyişməsini şərtləndirən amillər kimi nəzərdən keçirilə bilər. Məhz, yeni dünya düzəninə formalaşmaqda olduğu fikrinə əsaslanaraq Alyans, Konsepsiyada orta perspektivdə həyata keçirəcəyi strategiyanın, fəaliyyətin əsas istiqamətlərini belə müəyyənləşdirir : NATO – nu transatlantik bir güc mərkəzi olaraq hərbi – siyasi baxımdan gücləndirmək, daxilən müttəfiq münasibətlərini möhkəmləndirmək, Alyansa ən böyük təhlükə olaraq dəyərləndirilən Rusiya təhdidlərini neytrallaşdırmaq və bu təhdidlərə qarşı ittifaq daxili birliyi, davamlılığını qorumaq, Çinin Alyansın dəyərlərinə, təhlükəsizliyinə, maraqlarına təhdid yaradan çoxşaxəli fəaliyyətini

¹⁰ https://www.nato-pa.int/download-file?filename=%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2F2022-05%2F020%20PC%2022%20E%20-%20NATO%20STRATEGIC%20CONCEPT%20-%20VALASEK%20REPORT_1.pdf&fbclid=IwAR1AXI7ECte_Ec0SgGKBWi2_DCVfoJP5Kj_QItWzsDbzshVwwDxThKptt

önləmək, ortaq dəyərlərin qorunmasını və yayılmasını Alyansın siyasətinin əsas prioritetlərindən biri kimi həyata keçirmək, üzv ölkələrdə sosial davamlılığı təmin etmək.

Müəllif: Mətin Məmmədli, aparıcı məsləhətçi, Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi